

Masada

מערך סיור למצדה \ דני הרמן

שביל הנחש נפתח
שעה לפני הזריחה!
שביל הסוללה – חצי
שעה קודם

שעות פתיחה: אפריל-ספטמבר 8:00-17:00 (כניסה עד 16:00).
אוקטובר-מרץ 8:00-16:00 (כניסה עד 15:00).
תיאום בר-מצוה וארועים – 08-6584207; 08-6584208
תיאום חזיון אור-קולי – 08-9959333; בין מרץ לאוקטובר בימים ג'
וה' 20:00 – לקהל הרחב!.

זהו צוק נישא 440 מ' מעל מפלס ים המלח (רצפת הדרגה התחתונה של הארמון הצפוני היא בדיוק גובה פני הים). מצידו המזרחי הוא גבוה 260 מ', ומצידו המערבי 100 מ'. שטחו 300 X 600 מ. (=80 דונם). מצידו מתחתרים **נחל מצדה** מדרום ונחל **בן יאיר** מצפון.

רקע גאולוגי: הוא נוצר ב"הרסט" (התרוממות) חלקי - בולט לכיוון מזרח וצפון. לכיוון מערב ודרום יותר התחתרות.. שיצרה את "נחל מצדה" לדרום ו"נחל בן יאיר" לצפון. האבן היא דולומיט (סלע משקע ימי. לעיתים עם גוונים אדמדמים ומכונה "מיזי אחר" ; לפעמים אפור ומכונה "מיזי יהודי" (שכן כביכול קשה כעורפם של היהודים). בצידו המזרחי שכבות של חואר שבימי הרומים היו המסד לסוללה.

- הפעילות הסיסמית באיזור זה רבה, ורוב שחיקת שרידי מצדה הם מרעידות אדמה!.

האתר התפרסם יותר מכל מתאורי **יוסף בן מתתיהו**, שהמקום היה לזירת קרב בין אחרוני המורדים היהודים לרומאים במרד היהודי הגדול, ושלבסוף העדיפו מוות בהתאבדות מאשר ליפול לידי הרומים.

תולדות המחקר

זיהוי ההר נעשה לראשונה ב1838 ע"י **רובינסון וסמית**, אשר בתצפית טלסקופ מעין-גדי זיהו נכונה את "**צוק א-סבה**" עם מצדה. ציורים ראשונים של המקום נעשו ע"י **וולקוט וטיפינג** כאשר ביקרו במקום ב1842. בשנות העשרים והשלושים נודעו טיולי תנועות הנוער למצדה, ובמיוחד התבלט **שמריהו גוטמן** בהובלת קבוצות לשם. האיסור של הבריטים לטייל במדבר יהודה וים המלח רק עשו את הטיולים יותר אטרקטיביים.

בשנות החמישים סקרו את ההר אהרונן וגוטמן. בשנים 1963-1965 **יגאל ידן** מנהל חפירה כמעט בכל האתר¹, תוך שימוש בתשתית מהצבא (אהלים, תחבורה, ואפילו רס"ר אחד..). בחפירה משולבים לראשונה מתנדבים, שמאז יהפכו לנוף קבוע בחפירות. בצוות חברים מי שעתידים להיות דמויות מרכזיות במחקר הארכיאולוגי – אושיסקין, בן-תור, בהט, פרסטר, נצר, צפריר, כוכבי, קמפינסקי, שילה, משל, חכלילי, אמיר דרורי, בן-דב, מיכה לבנה, דונאיבסקי, מלכה הרשקוביץ, ואירגון ע"י יוסף אבירם. גוטמן היה שותף החפירה, אך למעשה "הורד" לחבר צוות בלבד, ולא שותף בכיר לחפירה. הוא יקבל את תהילתו בחפירת גמלא, שתאותר לאחר מלחמת ששת הימים. חפירות נוספות נעשו ב1989, ולסרוגין מאז 1995.

ב1971 נחנך **רפבל** לאתר, אך ידיו התעקש שהמבקרים קצת יזיעו ולכן הוא הגיע כ90 מדרגות מתחת לפסגה = מחוץ לתחום לנכים. ב1995 היה שיא מבקרים במצדה (750,000) והמתנה ממוצעת לרכבל היתה שעה וחצי. הרשות החלה מתכננת רכבל חדש, שנפתח **במאי 99** כיום שוב 750,000 מבקרים באתר, אך ההמתנה אינה יותר מ20 דקות. מצדה נחשבת לאתר **השני הכי מבוקר בא"י, אחרי הכותל**.

ב2001 מצדה זכתה להיות האתר הראשון בישראל המוכרת ע"י האום כ"**אתר מורשת עולמית**". אין לכך ביטוי כלכלי, ולהיפך – ישראל משלמת דמי השתתפות בקבוצה זו, כדי לממן המנגנון באום ואתרים במעמד דומה במדינות עולם שלישי.

ב2006 (?) נחנך מוזיאון היי טקי למציאים הניידים שנמצאו במצדה, במימון **שוקי לוי**, מוזיקאי שעשה הונג מהיותו המלחין של "פאוררינג'רס" ..

¹ לפי יוסף אבירם בכנס לזכר ידן ב2006 ידן בכלל לא רצה לחפור את מצדה, ורצה קודם להשלים פרסום חפירות הצור, כמו גם פרסום ממצאיו ממערת האגרות ומערת האימה, אך "לחצים ממקורות שונים שהופעלו עליו" הניעו אותו להסכים לנהל את חשיפת מצדה.. להשלים מי לחץ עליו.. yigeal Yadin and biblical archaeology.

תולדות וממצאי ההר

תקופה מקראית: אהרוני סבור שהיתה נוכחות באתר גם בתקופות מקראיות, ואולי זוהי "המצודה" בה שהה דוד (שמ"א כד 22). העדות הארכיאולוגית לאור החפירות היא "חרסים בודדים, ממ-10- (אנצ 990).

תקופה חשמונאית?: יוספוס מציין כי היא נבנתה לראשונה ע"י "יונתן כהן גדול"

(מלח ז, ח, ג, 285). אלכסנדר ינאי אכן בנה הרבה, אך הוא אף פעם אינו מכונה רק כה"ג אצל יוספוס. אם כך אולי זה יונתן אחי יהודה המכבי שהיה כה"ג (עדות עקיפה לימיו בקדמ' ד 399)? כנראה שלא, כיון שבימיו מצדה היתה רשמית בתחום האדומים, וליונתן לא היו משאבים רבים. לדעתי בכ"ז יתכן וזה יונתן כי נאמר עליו ששה במדבר תקוע והפקיד אוצרותיו אצל הנבטים, וודאי הכיר בחשיבות מבצר-מפלט משלו. יתרה מזאת – נמסר לנו כי יונתן נועץ עם זקני העם "לבנות מצודות במדבר" (מקבים א, יב, 38).

עדות ארכיאולוגית: לא ברורה. אין קרמיקה חשמונאית כלל, ואין ארכיטקטורה חשמונאית מובהקת. העובדה כי משפחת הורדוס ניצלה במצדה 40- בזכות שטפון מרמזת שהיה לפחות בור אחד, אולי הבור הלא חפור בשקע המזרחי של ההר, שמקורו מזרחי. יש אמנם מטבעות חשמונאים, אך יתכן והובאו ע"י המורדים או דומה.

* אשל לומד מאוסטרקון חשמונאי ממורבעת המכיל הביטוי "והלכת מכאן למ[צדה]", כי מצדה היתה בנויה כבר בימי החשמונאים.

* כנראה שחפירות חדשות חשפו שולי ארמון חשמונאי מתחת לארמון הצפוני, דבר שנצר הציע בזמנו. **להשלים!!** כמו כן - מתחת למחסן צפ' מז' התגלה מרחץ חשמונאי שיצא משימוש!! **להשלים!!**

* משל מציע שאנטיפטרס הוא שבנה במצדה לראשונה.

ימי הורדוס: 40-בורח הורדוס, משפחתו, 8000 מלווי למצדה מפני הפרתים ומתתיה

אנטיגונוס (קדמ' יד 361-362; מלח' א 264, 267). הוא אינו מנוצח שם, אך כמעט ונאלץ לנטוש את המקום בשל מיעוט המים.

מלחמת א, יד, ח (תרגום ל. אולמן): **"את בני ביתו הקרובים ואת הנמרצים שבלוחמיו השאיר עימו, ועמם הגיע בשלום למבצר [מצדה]. שם הפקיד שמונה מאות איש לשמור על הנשים והשאי צורכי מחיה מספיקים לימי מצור, והוא עצמו מיהר על פטרה שבארץ ערב.**

מלחמת א, טו, א, ד: **"כל אותו זמן צר אנטיגונוס על מצדה. אמנם נמצאו לנצורים כל שאר צורכיהם, אך המים אזלו והלכו; לכן היה בדעתו של יוסף, אחי הורדוס, לברוח עם מאתיים מאנשיו אל הערבים, מכיוון ששמע שמלכוס מתחרט על מעשי העוול שעשה להורדוס. ואכן היה [יוסף] עוזב את המבצר לולא ירדו גשמים עזים, שמילאו את הבורות מים בלילה שבו עמד לצאת לדרכו, והוא לא ראה עוד צורך בבריחה. הוא ואנשיו החלו להגיה ולתקוף את אנשי אנטיגונוס, פעמים בקרב פנים אל פנים ופעמים ממארבים.. בזמן הזה כבר הספיק הורדוס להפליג מאיטליה..הורדוס חילץ את בני ביתו ללא קושי ממצדה.**

כשנהיה מלך הוא דואג לתקן את המצב ובונה מתחם מבוצר ומפואר, ועם מערכת אגירת מים משוכללת ביותר!. תיאור המבצר נמסר ע"י יוספוס כהערת אגב ארוכה במהלך המצור הרומי (ראה קובץ "ציטוטים")

הביצור נעשה עוד בראשית מלכותו, כי לפי יוספוס המניע היה גם פחדו של הורדוס מקליאופטרה (התאבדה ב-30):

[הסכנה] האחרת שהיתה אף גדולה וחמורה מן הראשונה, [נשקפה מ]מלכת מצרים, קלאופטרה. שכן זו לא הסתירה את כוונותיה אלא באה ללא הרף בדברים עם אנטיגונוס ודרשה שיהרוג את הורדוס, וביקשה שיעניק לה את השלטון על ממלכת יהודה. מפליא הדבר שאנטיגונוס, אשר היה עבד נרצע לתשוקתו אליה, לנעתר מעולם לדרישותיה..

=< הורדוס ביצר את מצדה עוד לפני 30-!. כנראה בין 37- ל-31-!! מחזקת דיעה זו העובדה שכאשר הוא נוסע לרומא להצהיר על נאמנותו לאוגוסטוס לאחר קרב אקטיום, הוא משאיר את משפחתו במצדה!. אם זאת כנראה שהארמונות והמחסנים נוצרו בהדרגה ובשלבם יותר מאוחרים. עובדה היא שכאשר מרקוס אגריפה בא לבקר אותו ב-15-, הוא מראה לו כמה מבצרי מדבר (מכוור, אלכסנדריון, והרודיון, קדמ טז 13), אך לא את מצדה!! אני יכול להניח מזה שמצדה טרם הושלמה, או לפחות לא הארמון הצפוני.

* בתאור נסיעת הורדוס לרומא ב-31, יוספוס כרגיל מוסיף קצת רכילות, ומציין שאת חלק ממשפחתו הותיר במצדה, אך חלק אחר בסרטבא. ולמה?: "שכן בגלל המריבות שבין מרים לבין שלום הן לא יכלו לדור בכפיפה אחת".. (קדמ טו 185-184)

* **יוספוס אף פעם לא מזכיר שהורדוס עצמו שהה בהר!! יתכן והורדוס עצמו אף פעם לא השתמש בארמונות ותענוגות ההר!!!**

ימי המרד הגדול: לאחר ימי הורדוס ישב במצדה חיל מצב. הוא נשחט בראשית המרד ע"י המורדים (מלח ב, יז, ב), וזמן קצר לאחר מכן עולה למקום "מנחם בן יהודה, המכונה הגלילי", ופורץ את מחסני הנשק במצדה ומחלק אותם למורדים (שם ח) ושב לירושלים. כעבור זמן קצר אלעזר בן-יאיר, קרוב משפחה של מנחם מוביל כמה יהודים הנסים למצדה (שם ט). שמעון בן גיורא מצטרף אליהם (ב, כב, ב) הם פושטים על עין גדי במהלך פסח בוזזים את האוכל, והורגים 700 מתושבי המקום (ד, ז, ב). בהמשך שמעון בן גיורא עוזב המקום ויוצר קבוצת ליסטים משלו (ד, ט, ג).

מיהם הסיקריים?

תנועה שהחלה בימי יהודה הגלילי בשנת 4- עיקרה לפי יוספוס הוא שהשלטון לעם היהודי הוא בידי האל בלבד, וששלטון איש הוא חילול, ובמיוחד שלטון זר. יוספוס מכנה גישה זו "הפילוסופיה הרביעית". עם כינון שלטון מושלים רומים בירושלים ב+6 מורדים הסיקריים ברומא, וארוע זה מונצח אף בברית החדשה:

מע"ש ה 37: **וְאַחֲרָיו קָם יְהוּדָה הַגָּלִילִי בִימֵי הַמֶּמְקָד וַיִּסֶּת עִם רַב אַחֲרָיו וְגַם הוּא נִהָרַג וְכָל אֲשֶׁר שָׁמְעוּ אֵלָיו נִפְצוּ:**

Acts 5:37: After him, Judas the Galilean appeared in the days of the census and led a band of people in revolt. He too was killed, and all his followers were scattered.

בימי הנציב טיבריוס יוליוס אלכסנדר נצלבנים בניו של יהודה הגלילי, יעקב ושמעון (), ובראשית המרד הגדול מנחם מנהיג את הסיקריים, אך במצדה מנהיג אותם אלעזר בן יאיר. שם מלמד יותר מכל על אופיים, והוא נגזר מהסיקה (לטינית sica), פגיון קטן שאיתו הלכו תחת בגדיהם. הם נהגו לפגוע בעשירים, אך לחלק רכושם לעניים כדי לזכות בתמיכתם. * ידיו בעקביות קינה את מורדי מצדה "קנאים" במקום "סיקריים", למרות שיוספוס בעקביות קרא להם "סיקריים".. בעבר זוהו הסיקריים עם הקנאים. מחקר של מנחם שטרן לימד שזו טעות, וכי הקנאים היתה קבוצה אחרת, שהתאפינה בכהנים, ופעלה רק בירושלים! מסיבה זו הוסרו השלטים שפעם היו בהר ויחסו כל הממצא מימי המורדים ל"קנאים". * אני בכלל מעדיף הביטוי "מורדים".. וזה גם יותר נכון, כי אם גרעין המורדים היה סיקריים, הרי שב73 כבר היו על ההר בליל של פליטים, כולל איסיים ושומרונים..

מלחמת ד, ז, ב: **"הם החלו בפעולות נועזות ביותר. לעת חג המצות – שאותו חוגגים היהודים לזכר גאולתם מאז צאת מעבדות מצרים ושובם לארץ אבותיהם – פשטו הסיקריים על עיר קטנה הנקראת עין-גדי, ובחסות הלילה התחמקו מעיני האנשים אשר יכלו להיות להם למכשול. הם הפיצו [לכל עבר] את בעלי כושר הלחימה וגירשו אותם מן העיר עוד בטרם יוכלו לאחוז בנשק ולהתלכד; ואת החלשים מכדי לברוח, הנשים והילדים, שמספרם מעל 700, רצחו. אחר כך דוקנו את הבתים, שדדו את תנובת השדה שכבר הבשילה והעבירו את שללם למצדה.**

הסיקריים
הורגים 700
תושבי עין
גדי בפסח

שלוש או ארבע שנים לאחר כיבוש ירושלים יוצא **פלאביוס סילבה**, נציב יהודה, עם מינויו, לכיבוש מצדה, שעדיין נותרה עצמאית. הוא מופיע עם כל הלגיון העשירי, וכן כוחות עזר, סה"כ **9000 חייל**. כח שכזה דורש משאבים רבים, ולפי בן-תור הכח צרך **16 טון אוכל 26,000 ליטר מים מידי יום!**, ולפי יוספוס שבויים יהודים מופעלים להבאת מזון.

כמה זמן לקח לכבוש את מצדה?: לרומאים אינטרס לכבוש המקום כמה יותר מהר. יוספוס מספר כי להקמת הדייק בן 7 ק"מ סביב ירושלים, וכן 13 מחנות, הדבר לקח לכוחות טיטוס שלושה ימים בלבד (!). בן תור מעריך שלקח לרומים **שבוע** להקים שמונה המחנות והדייק, ו**כ25 יום** להקים הסוללה. יתכן מאד כי שבויים יהודים הועסקו בכפייה בהקמת הסוללה (כך גם בסרט) אך זה לא נמסר ע"י יוספוס. חוקרים אחרים מעריכים את מהלך המצור **בין שישה לשמונה שבועות בלבד (!)**

מחנות המצור: מחנה א וג (הקטנים בצד המזרחי), הכילו כנראה קוהרטה (500 איש) כל אחת (מחנה א, מתחת לרכבל, שוחזר). מאחריהם **מחנה ב'** הכיל כנראה חמש קוהרטות (=חצי לגיון) בצד המערבי **מחנה ו** היה המטה, ובתוכו נבנה יותר מאוחר מחנה יותר קטן. דרומה לו **מחנה ה**. מאחוריו שרידי מבנים, כנראה **קנבאות** – חנויות לממכר מוצרים ושרותים. **מחנה ז** - מתאר יוצא דופן בשל הטופוגרפיה במקום. כנראה שימש גם לקוהרטה.

מחנה ב: הוא דוגמא יפה למחנה מתוכנן. יש לאורכו רחוב ראשי (via principalis), ובמרכזו מושב המפקד (praetorium), ובחזיתו במת המפקד (tribunal), ולידו מקום שאילתת האותות (auguratorium).

* במהלך הקמת הסוללה הרומים "ממסכים" בעזרת ירי מסיבי של בליסטראות (כעדות הריכוז 1039). סביר כי ירו גם ראשי חץ מקטפולטות, אך לא התגלה ולו ראש חץ אחד כזה. סביר מאד כי הם נאספו בתום הקרב.

תאוריה יפה טוענת שהרומים היו להוטים לפגוע בסיקריים במצדה כיון שהם רצחו את תושבי עין-גדי, שם הרומים תכננו להפיק רווחים נאים מתעשית האפרסמון, אלא שהסיקריים הרגו להם את בעלי סוד הייצור.. מנגד מורדי הרודיון ומכוור לא עשו דברים דומים, וגם את היעדים האלה הרומי כבשו..

לציטוטים של תאור הקרב וסופו ראה Masada Quotes

מתי נפלה מצדה?: יוספוס מעיד כי מצדה נפלה במקביל לארועים שכיום מתוארכים ל73. אלא שהתגלתה כתובת המתארת חיי סילבה, והיא מלמדת שהוא ברומא ב73.. הכתובת אינה מזכירה את כיבוש מצדה, אך לאחר מכן סילבה מגיע למעמד קונסול (!), ונראה כי זה גם בזכות נצחונו במערכת מצדה

מתי ננטשה מצדה ע"י הרומים?: המטבעות המאוחרים ביותר ממצדה (למעט אלו של התקופה הביזנטית) הם מ112\113. מזה מסיקים בן תור ואשל כי סביב שנה זו עזב הכוח הרומי את המקום. אלא שאם כן, כיצד זה שמורדי **בר-כוכבא** לא השתמשו באתר??? אשל מתרץ שהסוללה ביטלה את יכולת מצדה להגן על תושביה ולכן מורדי בר-כוכבא לא ניצלו אותה.

לדעתי הכח הרומי שהה במקום לפחות עד סוף מרד בר-כוכבא, אך לא נפלו להם מטבעות מהכיסים אחרי שנת 114... אפשרות אחרת היא שהסוללה ביטלה את מערכת המים, ואז מצדה הופכת ללא יעילה.

תקופה ביזנטית: קירילוס מסקיתופוליס מעיד על אבטימיוס כי: **"אחרי שעשה את דרכו במדבר הדרומי לאורך ים המלח, הגיע להר גבוה, מופרד משאר ההרים, המכונה מרדס. שם מצא באר מים חריבה, שיפץ אותה ונשאר במקום, וניזון מן הצמחים שמצא ומן עשבי המלוח. ולאחר שבנה שם לראשונה כנסייה, הנשמרת עד היום, והציב בה מזבח, יצא משם."** במצדה אכן התגלה מבנה כנסייה עם חד"א צמוד, וב13 חדרים סוגרים עדות לנוכחות בתקופה הביזנטית. באחד מהם התגלה רליקווריום, אל נכון שהוטמן שם כארש הנזירים נטשו את המקום. הירשפלד מעריך הקהילה ב20 איש.

למרות החיבור המשכנע בין המקור לבין הממצא, יש המקשים על זיהוי אוטומטי בין השניים. די-סגני בתרגום קירילוס מעירה כי הממצא הארכיאולוגי הנזירי במצדה מאוחר לימיו של אבטימיוס, וכן שיתכן בכלל ואבטימיוס הגיע למרדס, היא חירבת אל-מירד, היא הורקניה..

סיור באתר:

שביל הנחש: מתואר במליציות אופינית ע"י יוספוס (ראה קובץ ציטוטים).

- כרגיל, יוספוס מגזים בציון מרחקים. אורך השביל הוא __, ולא "30 ריס" שהם 5.5 ק"מ. הוא מכיל כאלף ומאתים מדרגות.. ועליה בו משולה לעליה במבנה בן 86 קומות.. האמפייר סטייט בילדינג הוא 102 קומות, משמע חסר רק 40 מ' כדי להגיד שזו עליה באותו היקף.. הפרש של 15% בסה"כ..

הרכבל: הראשון שהוקם היה למורת רוחו של ידין שצריך להרגיש את מצדה ברגליים. הפשרה היתה שהרכבל לא מגיע לרום האתר, ועדיין צריך לעלות 70 מדרגות. הדבר היה לברכה למוכרי השתיה.. אבל הפך ההר ללא נגיש לנכים. לקראת שנת 2000 השתרכו תורים של שעה וחצי לרכבל והבינו כי צריך רכבל חדש. הוא נחנך כאשר אינתיפאדת 2000 פרצה ונראה מיותר לכשנתיים, אך כיום מאד נח, אם כי לא מתנדנד כמו הישן.. הוא עולה 33 דקות מ-2700 - ל33+. הדבר משול לעלית מבנה של 86 קומות (האמפייר סטייט בילדינג הוא 102 קומות..)

בית השער וביצורי ההר: חומת ההר היא חומת סוגרים, אורכה 1400 מ' ובה 30 מגדלים וארבע שערים (מגדל אינו אלא סוגר עבה וביצידיו מעלה מדרגות). היא די תואמת כתבי יוספוס באמרו שבתוך החומה היו בתים, שהיקף החומה היה 7 סטדיות (7X185=1295 מ'), ושהיו ובה 37 מגדלים.

החומה מלאה, גם בקטעים בהם טיפוס לבמת ההר בלתי אפשרית, כנראה בשביל מראה אחד. צידיה החיצונים של החומה טויחו טיח לבן וגובהה המקורי היה 4-5 מ'. בבית השער בקצה שביל הנחש ריצוף ספסלים, וטיח המדמה ספינים. היה גם שער לכיוון הסוללה, שער לכיוון מקורות המים, ושער לכיוון דרום. * גודלה של מצדה הוא 80 דונם.

מחצבה: לצרכי בניית האזור הצפוני. המחצבה נועדה להיות חפיר, אך הוא מעולם לא הושלם. **מחסנים:** לא כולם נחפרו. אלו שנחפרו חשפו בכל מחסן סוג אחר של קנקנים = < לכל מחסן היתה סחורה אחרת (**לנסות לשחזר מה היה איפה!!**). מחסן שטויח (משמש כיום למעבר) כנראה שימש בהקשר לאגירת נוזלים. על חלק מהקנקנים נמצאו כתובות (Titulus Pictus), בשפות שונות:

כולם מלוקוס 502, במחסן המערבי ביותר. מעניין לציין את המשנה "מעשה באנשי ירושלים שטמנו דבלתן במים מפני הסיקריין" (כלים, מכשירין, א ו). כנראה במצדה הסיקריין מצאו את מבוקשם הדבלתי..	"דבלה", "דבלה כתושה יפה".
"ב[ימי] סנטיוס סטור[ניוס] הקו[נ]ס[ול] (=שנת 14-) [יין מסוג] פילוניאן [מתוצרת יקב] ד.ל. לאניום. [ל]מלך [של] היהודים הורדוס". 13 דוגמאות.	C.SENTIO.SATUR.COS PHILONIAN.D.L.LAEN REG.HROD.IUDAIC.
"[שנת הקונסולים] קרסוס ו[קורנליוס] (=שנת 14-). [יין מיקב] טאראניום.	CRASSOCN TARAN[inum]
"[יין מסוג] מסיקום, מצוין, [תוצרת יקב] ט. פליקס".	MASSIC[UM] EXCEL T.FELIX
MULSUM – יין דבש MURA – חומץ עשוי דגי טונה ומיועד להכנת חמוצים.	MUL or MUR
פליניוס משבח ה"גרום" של פומפי ומכנה אותו "רוטב מלכים". =< כנראה זה מפומפי.	"רוטב דגים של המלך" GARUM BASILEW
קומה – אזור נפולי של היום.	"78 תפוחים מקומה" M[ALA] CUM LXXVII
סוג של מספוא, אך ראוי לאכול בשנות רעב (ירושלמי, חלה ד, יא, ס,עב: "אימתי גשרוי על כרשינן?, רבי יוסי: בימי רעבון) כותן וגייגר: "מזבלסנא" = < מיץ בלסמון. אפשר גם: "ק.. = קונכי (=סקסטריוס, 0.56 ליטר) "ק.. = קונגיוס (=6 סקסטריוס, 3.3 ליטר). "ק.. = קב (116 הסאה, 2.2 ליטר) * גיא בחפירותיו מצא אוסטרקון "הקטפי". "קטף" מזוהה ע"י חוקרים מסוימים עם האפרסמון.	"כרשינן" "בלסנא" או "קלסנא"

* לפי בן תור הכתובות של היין המיובא הם מהשנים 27126-191-! להשלים!.. הוא גם כותב שאחד מעיד על ציר דגים כבוש שהובא מספרד!.

אוסטרקאות: באזור המחסנים ובכלל התגלו מאות אוסטרקאות ועליהם אותיות או צירופי אותיות: "ת" (=תרומות?), "א", "ב", "גב", "גט", ועוד. מניחים ששימשו לתיקצוב האוכל.

מחסן 113, "חדר הגורלות": ממערב לכניסה לבית המרחץ, התגלו מאות אוסטרקאות, רובם עם אותיות בודדות עליהם, אך נתגלו 12 אוסטרקאות ועליהם שמות וכינוים: "בן הנחתום", "בן כנבון", "העמקי", "בן פטי", "צידא" (=הצייד), "מלתא", "גרידא" (=אדמה יבשה, אולי כינוי של קירח..), "יואב", "ציפוף", "בני", "חוני", "בן יאיר". ידן הציע שאלו ה"גורלות" שבהם הוחלט מי יהרוג את כל תשעת האחרונים, והגדיר את הממצא כ"הממצא החשוב ביותר שמצאתי במצדה".

העובדה שהתגלו 12 (ולא) 10 הוא מסביר בכך ש:
 א. אוסטרקה "בני" היה אמור להירשם כ"ביניאיר" אך משום מה בוטל, ולכן עשו נוסף.
 ב. אלו אוסטרקאות של 10 + המפקד.
 וראוי לציין כי כולם כתובים באותו סגנון (אותו רושם) ובאותו דיו!.

אוסטרקון "חנניה כהנא רבה עקביא רבה": = "עקביה בן חנניה הכהן הגדול". האוסטרקון התגלה בסוגר 1237, מימין לבריכה הדרומית. חנניה בן הנדבי היה הכה"ג בירושלים בשנים 47-59 לסה"נ. בנו אלעזר הכה"ג (אחי עקביה דנן), היה זה שביטל את הקרבן לשלום הקיסר, ובכך הכריז רשמית על פרוץ המרד. (מלחמות ב 410). הנה עדות שאחיו ברח למצדה!!....

בית המרחץ המערבי: חצר (פלסטרה) ובה פסיפס שול עם דגמי משושים. לפני הכניסה בריכה מודרנת (מקוה?). בכניסה אפודיטריום מעוטר פסיפס שול שהוחלף באופוס סקטילה. על הקירות פרסקאות. הכל נטול אמנות הדמות!. מאפודיטריום נכנסיל לטיפידריום, ומימין בריכה מדורגת – הפריגידריום. בקלדריום רואים יפה ההיפוקאוסט המורכב מ"פילאי", ועליו סוספנסורה. בקירות טובולי (במקור היו 1700), ממזרח כניסה האויר החם דרך הפראפורניום. בצד דרום היה אמבט (בלנאום), וביציאה במקור היתה גיגית (לברום), שממנה התגלו שרידים. יתכן כי האחד הכיל מים חמים והשני מים קרים.

היתכן מקוה בבית מרחץ? – לפי המקורות כן! : תוספתא, מקואות ו יא: "מרחץ שבלניה גוים, בזמן שמטהרת שלה פתוח לרשות היחיד טמא, לרשות הרבים טהור. מרחץ שבלניה גוים וישראל נכנס שחרית ומשיקה, אע"פ שזה נכנס וזה יוצר – טהורה.."
 ואכן חכמים טבלו במרחץ: ידוע על שמעון בן גמליאל שטבל במרחץ של עכו, וכששאלו אותו על פסלי האילים במקום השיב "אני לא באתי בגבולה. היא באה בגבולי". על ר' אלעזר נאמר שטבל במרחץ של אמאוס "ונתמעט שמו בתורת".
 התלמוד מלמד שהביקור בבית מרחץ היה מסוכן, ואף מנחה על ברכה שיש לאמר לפני כניסה למרחץ (!):
 ירושלמי, ברכות ט ד: "נכנס למרחץ מתפלל שתיים בכניסתו ואחת ביציאתו. בכניסתו מהו אומר **יהי רצון מלפניך ה' אלהי שתצילני משריפת האש ומהיזק החמין ומן המפולת. ואל יארע דבר בנפשי... כשהוא יוצא אומר מודה אני לפניך ה' אלהי שהצלתי מן האור**"
 * הברכה מלמדת על אסונות תדירים שארעו מחדירת אש התנורים למרחץ, או שפיכת מים רותחים, או נפילת רצפת ההיפוקאוסט!.

"אוצר" – קומבינה של היהדות: מקוה חייב להיות 40 סאה (כנראה 200 ליטר, כיום מקובל 700 ליטר), ומי גשמים בלבד. מי גשמים הוא מוצר נדיר, במיוחד במצדה.. לכן כבר במצדה אנו רואים את ה"קומבינה" של "אוצר" – מתחם קטן ובו מי גשמים, וצינור "השקה" בינו לבין מתקן הטביל העיקרי. כעת ניתן לשים במתחם הטבילה איזה מים שרוצים, וברגע שהם "מעורבבים" עם מי ה"אוצר" (ש"אוצר" אותם), כלל מי המקוה טובים לטהרה...

הארמון הצפוני: הכי נוף, הכי מוגן, הכי בריזה, והכי מוצל בהר!!!

- א. דרגה עליונה: חדרי שינה עם ריצוף פסיפס שול ופרסקאות מוליכים למרפסת חצי עגולה ופריסטלית, עם כותרות יוניות.
- * פרסטר מוצא דמיון בעיצוב הדרגה העליונה לוילה VILLA FARNESINA שסבורים שמרקוס אגריפה היה חי בה.. (תכנית שני המתחמים מופיעה ב"סיפורה של מצדה", עמ' 58).
- ב. דרגה תיכונה: 20 מ' (!) מתחת לעליונה, וחוברת בעזרת מעלה מדרגות נסתר. מתאר עגול פריסטילי שרק בסיסו וכמה כותרות שרדו ממנו. דיעות על תפקידו:
 - א. ידן – מתחם שעשועים מטיפוס הלניסטי מאוחר (מהאנצ).
 - ב. פרסטר – הפסעוה אלכסנדרונית (אבל לא אומר למה שימש.. "סיפורה של מצדה")
 - ג. _____ יד זכרון למרים (הוא המית אותה 29-, את הארמון כנראה השלים אחרי 15-, שאחרת בטח היה מתעקש שמרקוס אגריפה יבקר גם במצדה כשבא לביקור ב-15-).
 - ד. משל – עמדת תצפית (עידן 5).
 - ה. נצר – פביליון, מקום מפגש, סעודות ונשפים.
 - ו. הירשפלד – ספריה (קדמונית).
 - ז. בן-תור – אולי זהו תולוס פולחני, ומעיד כי היה מקדש לאפרודיטה, ויש לזכור כי הורדוס לא היה יהודי (נו באמת.. אין אמנות דמות, אבל יש מקדש לאפרודיטה..)

- ערימה גדולה של חיצים שרופים מלמד שבימי המרד כנראה היתה שם עמדת מגן.
ג. דרגה תחתונה: 15 מ' לתיכונה, ורצפתה בדיוק בגובה פני הים. חוליות עמודים מצופות טיח מכור לבן נראו כשיש. מעליהן כותרות דוריות באבן מקומית, ובמקור חלקן היו מצופות זהב. פרסקאות חד גוניות, אך בחלקן חיקוי של גידי שיש. מתחתיו מרחץ קטן ובו אמבט ורוצף בחלקו בפסיפס לבן, ולידו קלדריום קטן.
מימי המורדים נתגלו שם אוסטרקון שתוכנו כלכלי, שרידי טלית, מאות קשקשי שריון מנחושת מצופה כסף, כמה עשרות חיצים, סנדלי אישה וילד, קרקפת אישה, וכמה עצמות
- בשום מקום לא נאמר איזה וכמה בדיוק!! ג'ו זיאס במאמר ב BAR טען שידן הצהיר בעצמו כי מדובר "בעצמות רגליים ספורות". בן-תור בספרו "בחזרה למצדה" מצהיר כי הוא היה זה שחשף הממצא, ואף טוען שהיה זה הממצא החשוב בקריירה שלו (!), אך בראיון אמיל עימו (פברואר 2010) לבסוף הודה שהוא לא זוכר מה בדיוק מצא. לפי דבריו עיקר הבעיה היא שהחומר נמסר להאס, אשר חטף שבץ בזמן עיבוד הממצאים, ולכן אין מידע סדור על נושא זה..**

ידן סבור שאלו שרידי המורד האחרון ומשפחתו:

"אולם כשבאנו לנקות את המפולות הגדולות שניסו את חדרי בית המרחץ הקטן שנוכר לעיל, נתקלנו בממצא, שקשה אפילו לראותו כממצא ארכיאולוגי, שכן אין מוצאים כדוגמתו בחפירות ארכיאולוגיות. אפילו הותיקים והציניקנים שבינינו עמדו מחשים, וכמו נתקשו להמשיך בעבודת החפירה כאן, שכן לפתע עמדנו פנים אל פנים מול הרגעים האחרונים והטראגיים ביותר של מצדה הלוחמת. על גבי המדרגות המוליכות לבריכת המים הקרים ובסביבתה גילינו שרידים של שלושה שלדים: שלד של גבר בגיל העשרים, שאולי היה ממפקדי מצדה; לידו מצאנו כמה מאות קשקשי שריון מצופים כסף, עשרות חצים, קטעי טלית ואף אוסטרקון (חרס כתוב) ארמי, הדין בנושא הנצחי: משלוח כסף.. בקרבת מקום, על גבי המדרגות, נתגלו שרידי שלד של אישה צעירה, שקרקפתה נשתמרה להפליא בגל היושב הרב שבמקום. שערותיה, על מחלפותיה הקלועות יפה, עוד היו עטופות בסווד, כאילו רק אתמול נקלעו, ולידם כתמים על גבי הטיח שנראו לנו ככתמי דם. לא הרחק נתגלו אף סנדליה העדינים העשויים על טהרת סגנון התקופה. השלד השלישי היה של ילד. עמדנו משתאים, שכן לא היה לנו ספק, שלפנינו שרידיהם של שלושה מנצורי מצדה. בתארו את הרגעים האחרונים של מצדה מספר יוסף בן מתתיהו:

"לאחרונה מסרו התשעה את עצמם לשחיטה, ואחד אשר נותר אחריהם בדק את המון השוכבים על הארץ, פן נשאר אחד מן הטבח הגדול ויבקש ממנו לשלוח בו יד. וכאשר נוכח לדעת כי כולם מתו, הצית אש בכל פינות ארמון המלך, ובכל עוצם ידו תקע את חרבו בבשרו עד הניצב ונפל מתי על יד קרוביו הנשחטים".

היתכן שגילינו את עצמותיו של אותו לוחם ובני משפחתו? זאת לא נוכל, כמובן, להוכיח לעולם, אך הן אפשר ואמנם כאלה היו.

מנגד מחקר של ג'ו זיאס הראה כי לא ממש נמצאו שלדים אלא קצת עצמות (לא נמסר איזה וכמה בדיוק בשום מקום!!) השריון, קרקפת והסנדלים, ולדעתו הם הגיעו לשם ע"י בע"ח אוכלי נבלות!.

- ראוי לציין כי חלק מקשקשי השריון היו מכסף. שריון כסף שימש לטקסים, אך לא בשטח. העובדה כי התגלה שם, מלמד אולי שזהו שריון ש"מוחזר" ע"י המורדים.
- במקום אחר בהר התגלתה שבר כותרת ועליה שרידי ציפוי זהב (!). יתכן ומעיד על ציפוי זהב גם בעיטורי הארמון..
- סביר כי שני הארמונות תוכננו ע"י ארכיטקטים זרים, אך ה"קבלן" היה יהודי כעדות תוי סתתים בעברית שנתגלו על חוליות עמודים.

מפעל המים: כבר החשמונאים כנראה יצרו שני בורות מים לאיסוף מי נגר עילי על פסגת

ההר, בנפח 1400 קו"ב. לאחר נסיונו האישי של הורדוס במצדה טרם נהיה מלך, דאג להשלים מפעל מים משוכלל ביותר במצדה:

- א. אמות מים – שתי אמות מים וסכרים ניקזו מי שטפונות מנחל מצדה ונחל בן יאיר לדופן הצפון מערבית של ההר, שם המים נאגרו ב2 בורות בשני מפלסים, אשר יכלו להכיל סה"כ 40,000 קו"ב. כאשר הולכים אל הבורות ניתן לראות על הדופן בבירור שרידי טיח של האמה מימי הורדוס. אמה קטנה נוספת על רצפת השביל מיוחסת לתקופה הביזנטית.
- ב. שביל החמורים – מהדופן הועלו המים על גבי שני שבילים שהיו מספיק רחבים לחמר וחמור. העליון הגיעה ל"שער המים". התחתון נע סביב ההר וחבר ל"שביל הנחש".

ג. למעלה פוזרו המים בבורות השונים. סה"כ קיבולת הבורות על ההר היתה 50,000 ק"ב. (קוב=מטר על מטר על מטר = קיבולת של 1000 ליטר. אמבטיה ממוצעת מכילה 200 ליטר. = מספיק מים לרבע מליון אמבטיות... או 33 מליון בקבוקי ליטר וחצי.. או **150 מליון בקבוקי מים קטנים..**)

בנין VII (ממערב למחסנים): כנראה שימש לאחסון מוצרים יקרים ונשק בשל תבניתו הקטנה והממודרת יותר, ומגדל השמירה שנבנה מול פאתו הדר מז. בימי המורדים כנראה ישבו בו כהנים שכן נמצאו מקואות רבות וכן כלי זכוכית, אך גם כלי נשק רבים.

מבנה IX: מדרום לארמון. תבניתו 9 יחידות דיור סביב חצר מרכזית. בימי המורדים הוספו חדרים, וכנראה שוכנו בהם בעלי מעמד, שכן הם הותירו אחריהם כלי בהט, זכוכית, ושני מטמוני מטבעות כסף.

בית הכנסת: כנראה שבימי הורדוס היתה שם אורווה (במפלס הרצפה הנמוך נמצא זבל בהמות!), אך בימי המורדים הוספו ספסלים והמתחם שימש לבית כנסת (לדעת ידן גם בימי הורדוס זה היה בכנס). עמודי בכנס הם בחלקם שימוש משני מהארמון הצפוני, ובחפירה התגלה כי גם הספסלים עושים בחלקם שימוש משני בחוליות עמוד, אל נכון מארמונות הורדוס. ברצפת הבכנס התגלו עשרות נרות הרודינים ואוסטרקון שעליו נכתב "מעשר כהן".

הגניזה: בחדר הפנימי בשכבת אפשר רבה התגלו שרידי כלי זכוכית וברונזה, ומתחת לריצפה בבורות חפורים ומכוסים התגלו קטעי שתי מגילות של ספר דברים וספר יחזקאל. הקטע מיחזקאל היה דוקא של חזון העצמות היבשות.. כאילו ידע שיבוא יום וצאצאי היהודים ישובו ליהודה, וישבו אל ההר..

יחזקאל לז 1-2, 12-14: " הִיִּתָּה עָלַי, יַד-יְהוָה, וַיּוֹצֵאֵנִי בְרוּחַ יְהוָה, וַיְנִיחֵנִי בְּתוֹךְ הַבְּקָעָה; וְהִיא, מְלֵאָה עֲצָמוֹת. וְהֶעֱבִירֵנִי עֲלֵיהֶם, סָבִיב סָבִיב; וְהִנֵּה רַבּוֹת מְאֹד עַל-פְּנֵי הַבְּקָעָה, וְהִנֵּה יְבֵשׁוֹת מְאֹד... כֹּה-אָמַר אֲדֹנָי יְהוִה, הִנֵּה אֲנִי פֹתַח אֶת-קְבֻרֹתֵיכֶם וְהֶעֱלִיתִי אֶתְכֶם מִקְבֻרֹתֵיכֶם, עִמִּי; וְהִבַּאתִי אֶתְכֶם, אֶל-אֶדְמַת יִשְׂרָאֵל.. וְנָתַתִּי רוּחִי בְכֶם וְחִיִּיתֶם, וְהִנַּחְתִּי אֶתְכֶם עַל-אֲדָמְתְּכֶם."

Ezekiel 37:1-2, 12-14: " The hand of the LORD was upon me, and he brought me out by the Spirit of the LORD and set me in the middle of a valley; it was full of bones. 2 He led me back and forth among them, and I saw a great many bones on the floor of the valley, bones that were very dry... 'This is what the Sovereign LORD says: O my people, I am going to open your graves and bring you up from them; I will bring you back to the land of Israel. 13 Then you, my people, will know that I am the LORD, when I open your graves and bring you up from them. 14 I will put my Spirit in you and you will live, and I will settle you in your own land."

בהקשר לדברי הנבואה של יחזקאל ראוי לציין שאכן ממצא ממצדה קם לתחיה! ב-2008 פרופ' כיסליו מאוניברסיטת בר-אילן הצליח להנביט אחד מזרעי התמר שנתגלו ע"י ידן, למרות שהוא בן 1930 שנה! זה נחשב לשיא עולמי, ופורסם בכתב העת SCIENCE. נכון ל-2008 גובהו 30 ס"מ, יש לו שישה עלים, והוא במעבדה בקטורה. תאריכו העתיק אומת בבדיקות פחמן 14. עצי התמר בישראל כיום כולם מעיראק. הצלבנים הכחידו את עצי התמר המקומיים כאשר גזמו את ענפיהם לטקסי הכניסה לירושלים. יתכן וממצא זה יאפשר חידוש הזן המקומי, שנודע בטיב תמריו. הזרע זכה לכינוי "מתושלח".

האם בבכנס נאם אלעזר על ההתאבדות? – יוספוס לא מוסר היכן נישא הנאום, אך בכנס, מקום בו יכלו להתקבץ רבים (כ-250), הוא המקום המתאים ביותר. אם במצדה היו 960 איש, סביר שכ-250-300 היו גברים בוגרים.

בור המים ליד הבכנס: נחפר ע"י שטיבל. מצא בין השאר אוסטרקון דו-לשוני ובו התחיבות האופה להפריש חלה. חפירות ידן כבר מצאו כתובת "מעשר כהן" ברצפת בכנס, ואלו עדויות נוספות לנסיון לשמור על צביון יהודי גם על מצדה בסוף המרד.

סוגר 1039: נמצאו בו אבני קלע רבים (הכל רומי. מעיד על דיוק וטווח הבליסטראות!), ואכן שטיבל מעיד כי זה בטווח הבליסטראות, שהוא כ-400 מ', ופה יש 350 מ'!), זוג נעלים של ילד, 19 מטבעות שקלי כסף שנים ב-ד, וקטעי מגילות של בראשית, ויקרא, דברים, תהילים, וספר שירות

עולות השבת (כמערה ≤ 4 קומראני!). התגלו בו גם 18 פפירוסים לטינית 41 יוונית. התגלה גם תנור ובו שרידי עצמות עוף, חלקן שרופות חלקן לא.

פפירוס תלוש משכורת: בסוגר 1039 נמצא גם תלוש משכורת של "גאיוס מסיוס, בנו של מסיוס, מן השבט פביה מבירות". הוא שירת כפרש בלגיון העשירי, וקיבל משכורתו (סטיפנדיה) פעם בארבע חודשים (שלישון). משכורת שליש שנתית אחת מתוארת באופן מלא, ומלמד שהשכר היה 50 דינר, אך מזה נוכו 16 דינר מספא, 20 דינר אוכל, 5 דינר לסנדלים ("קליגה"), 2 דינר על חותלות או שוט, 71 דינר על טוניקה מפשתן. יתרת השכר שלו לאחר כל הניכויים היתה – 0...0

* בדיוק כאשר נחשף התנור, ע"י גוטמן, ביקר בן-גוריון במקום. הוא תפס את ידו של גוטמן ואמר לו "אתה צדקת". הרקע היה הויכוח ביניהם אם אכן יש לקדש את מצדה. גוטמן היה בדיעה שאין לקדש את ההתאבדות, אך יש להתפעל מהארועים.

קולומבריום: נמצאו שניים. ידן עשה ניסוי דבילי והזמין ממשה יפה, הבנאי של המלחשת, להביא יונה מבית גידול שהיה לו בבית לראות אם תאהב את הכוכים. היא לא הסכימה לשהות בהם, ולידן היה נראה שהם קטנים, והוא הסיק שזה שימש לאפר מתים של חיל המצב הרומי שנותר במקום. דיעה זו עדיין מופיעה באנצ. כיום ברור לכל שאלו בתי גידול יונים.

הסוללה ונקודת הפריצה: הסוללה במקור היתה יותר גבוהה, אך מעולם לא הגיעה עד שיא ההר, שכן המגדל היה בגובה **60 אמה** (30 מ'!). כיום היא מגיעה 13 מ' מתחת לקו החומה. במקור היא נעשתה מאבני הגבעה "לבנה", כעדות יוספוס. חפירות ארוכס וגולדפוס בסוללה חשפו דיפון בענפי **אשל ותמר**, אך שום זכר לדיפון האבן.

היה סיפור מצדה????: ארוכס וגולדפוס בחפירות בסוללה מוצאים עדויות ליצירתה, אך גם לשום עדות לדיפון האבן כדי להרים את מגדל המצור. הם גם לא מוצאים שום עדויות ירי בסביבה (1039 אלו של הנצורים לדעתם). הם גם עומדים על כך שאין בנקודת הפריצה עדויות לעץ שרוף שהוא.. מכל אלו הם מסיקים שהמורדים התאבדו בטרם הושלמה סוללת המצור, ויוספוס החליט להמציא את מועדו עם תום השלמת הסוללה!!
אלא שבחפירות שטיבל החדשות התגלתה קורת עץ ברוש בפינת הצד הפנימי של החומה, ונראה כאילו הובאה כדי לעבות החומה דוקא בנקודה זו!!!

הגלגל: בחדר שמדרום לנקודת הפריצה לכאורה חושף שטיבל גלגל עץ גדול, שהשתמר באופן נדיר ומרשים.
אשל – "אולי הוא שימש את הצבא הרומי כאשר שפך את סוללת העפר" ("מצדה", עמ 60).
שטיבל – הגלגל שייך לעגלת משא, והובא למקום במטרה להשליך על הרומאים הבונים את הסוללה.
_____ (להשלים!!) – זהו גלגל של גשר ההטלה שבראש מגדל התקיפה, שמטרתו להיות מוטל על החומה לשם פריצה.

* בניגוד למראה הראשוני, ולמראה בסרט "מצדה", אל הדופן המזרחית של ההר נגשה גבעה "לבנה" (המוזכרת אף במפורש אצל יוספוס!!), ולפיכך הרומים למעשה רק עיבו והיגביהו סוללה טבעית!! את סלע החואר הטבע שבבסיס הסוללה ניתן לראות יפה כאשר מבקרים בבורות המים של הדופן המזרחי, ומרימים את הראש לכיוון הסוללה!

* בניגוד לתדמית, ולסרט, אין כל עדות ששבויים יהודים בנו הסוללה. יוספוס מספר כי הרומים השתמשו בשבויים יהודים, אך לשם הבאת אספקה, לא למצור!
* ליד נקודת הפריצה רוכזו כמה אבני דרדור. סה"כ נמצאו 200 אבני דרדור, בריכוז מול הסוללה, ומול הכניסה המזרחית.
* מנקודת הפריצה רואים יפה את **מחנה 1** שהיה המטה של סילבה. לאור חפירות שם ב-1995 מניחים שבגרעינו (21) שהה חיל המצב לאחר כיבוש ההר. (בחפירות זוהו מטבעות, הכי מאוחרות מהשנים 106-114; וכנראה שרידי **הטריבונול ופרטוריום**).
* למרות לכאורה המרחק הרב, לפי שטיבל טווח הבליסטראות היה 400 מ', והפער בין בסיס הסוללה לחומה הוא 350 מ, משמע הבליסטראות יכלו למסך בניית הסוללה, ואכן נמצאו בליסטראות רבות בסוגר 1039, המראות גם יעילות הבליסטראות..
* חומת הדייק אורכה **4600 מ'**, ולאורכה **8 מחנות**, ובצפון ומזרח **13 מגדלים**. חומת דייק כונתה בלטינית – CIRUMVALLATIO, ומכאן המונח באנגלית CIRCUMVALLATION WALL. יתכן והדייק גם בא למנוע הצטרפות מורדים נוספים לנצורים!!

* המחנות שאפו להיות לפי הסדר הרומי הצבאי, אך לא תמיד הדבר היה אפשר, בשל תואי הקרקע. לכן **מחנה G** למשל נראה יותר כמו חור מעול.

הארמון המערבי: המתחם הגדול בהר – 4000 מ"ר. הוא מורכב מגוש ארמון המגורים ("בתי חצר" שכל כך אופיני לוילות רומיות..). גוש המחסנים, גוש המנהלה, וגוש השרותים ובתי המלאכה. בגוש הארמון מבואה לחדר כס (דרך שני "דיסטילוס אין אנטיס"), ובה התגלו 4 שקעי האפיריון. במערבו חדרי שינה ואוכל. במזרחו בית מרחץ, אם כי ללא היפוקאוסט (האמבטיות חוממו. מעיד כנראה כי הארמון המערבי נבנה קודם, לפני שהורדוס הביא טכנולוגית ההיפודאוסט לא"י ולמצדה) מקבילה ב"ארמון התאומים" ביריחו, ובח. מאגורה). בימי המרד כנראה פה היתה המפקדה שכן לא נמצאו בו תנורים, המאפינים מגורים, ומנגד נמצאו מאות ראשי חיצים. נמצאו גם מטבעות ואוסטרקונים רבים, המרמזים על פעילות מנהלית.

* כנראה בפסיפסי הארמון המערבי התגלו גם טטרות עשויות זכוכית כחולה, שהיה חידוש של אותם ימים, ואלו מראים כמה הורדוס היה מעודכן בטכנולוגית ואופנת בניה. **לודא עם גיא!**

למה היו שני ארמונות במצדה?:

א. לדעת משל היה זה ארמון טקסים, בעוד הארמון הצפוני הוא למפלט נח.
 ב. מנגד בן-תור מציע כי הארמון המערבי יותר מנהלי, בעוד הצפוני יותר טקסי..
 ג. לפי החופרים הארמון המערבי נבנה לפני הארמון הצפוני, וזה אולי מסביר – הוא הראשון, ואח"כ הורדוס רצה משהו יותר מפואר, ועם מכלול שיכלול בית מרחץ עם קלדריום אמיתי (במערבי האמבטיות חוממו אך לא היה היפוקאוסט).

לוקוס 493: מאפית המורדים שנוספה באגף המערבי של הארמון המערבי.

בית הבורסקאים: כי נמצאו בתחומי אגנים מטויחים גדולים.

הכנסיה: ביזנטית, ומזוהה כמרכז לאורת "מרדה" אשר הוקמה ע"י אבטימיוס כעדות קירילוס מסקיתופוליס. באפסיס שקע, שבו אולי הוצב רליקווריום, שנגנז באחד מחדרי חומת הסוגרים כאשר הנזירים נטשו את המקום. הנזירים השמישו 13 חדרים בחומת הסוגרים למגורים וכן מערה. הם גם הקימו השער המערבי להר, אולי להגנה מסרקנים.

- בחדר המערבי של הכנסיה תאורי נושאים במדליונים, כולל סל עם לחם הקודש. בקירות הכנסיה החיצונים מרזבים מטויחים, ובחלונות שרידי הסוגרים.
- בחפירות החדשות של גיא שטיבל הוא חשף שברי רעפי חרס המעידים כיצד המבנה קורה, ושברי זכוכית המלמדים שהיתה זכוכית בחלונות (!!). התגלו גם שברי סוגר עמודונים, ושעון שמש.

הארמונות הקטנים: ככולם תבנית של חדרים סביב חצר מרכזית. כנראה שימשו למגורי פקידות גבוהה. בימי המורדים הם משמשים למגורים, ונוספים בהם ולידם חדרים נוספים. החופרים כינו אותם "מעברות". במבנה XII חדר מוארך עם ספסלים והחופרים זיהו אותו כבית מדרש.

בריכת רחצה מדורגת: מלמדת יותר מכל על שפע המים בהר. בקירות שקעים להנחת הבגדים.

* במתחם שממזרח לה (ארמון 11) לא נמצאו פלכים (למרות שהתגלו בהר 384), או משקולות נול (למרות שהתגלו בהר 110). מאלו בן-תור מציע שאולי מכלול זה, יחד עם הבריכה, שימש את האיסיים שבין המורדים.

ריכוזי מקואות בדרום ההר: אולי מלמד על מושב כהנים באזור זה, ואכן בסוגר שמימין לבריכה הדרומית אותר אוסטרקון של כנראה האח של הכה"ג! (ראה למעלה).
 * ראוי לציין שנמצאו 31 כלי אבן שלמים ועוד 110 חלקי כלי אבן בחפירות במצדה. נמצאו גם שלושה חלקי "כלי גללים" נדירים (!!). כולם מעידים על שאיפה לשמירה על טהרה גם במצדה, בהתאם להנחיות היהדות באותם ימים:

משנה, אהלת ה' ה: "כלי גללים, כלי אבנים, כלי אדמה, הכל טהור".

יתכן אף כי כלי מסוים הנראה כמכיל אגן היה כלי יעודי לנטילת יידיים. נטילת יידיים החלה בימי בית שני.

מאגר דרומי: ממש מול קצה ההר. קיבולת של 2500 מ"ק. ניזון ידנית וכן ממי נגר עילי כעדות תעלה קצרה. מסיבה זו הוא גם מכיל תעלת עודפים ששפכה העודפים מהצוק הדרומי. על דופן הקיר גרפיטי של ביקור רמת השופט במקום ב1943, לא רחוק ממנו התאריך 1938(?), ובקיר ממול, במפלס הרצפה, גרפיטי של "ביקור סמינר העובד רביבים 70 נפש דרך הנגב המחישב זוערה, סדום, אום בריק, ופנינו חברונה, 20.1.43".

* לא ברור לי איך החרותות השונות נכתבו פחות או יותר באותם שנים אך בגבהים כל כך שונים!...

תצפית דרומית: לנחל קנאים, ולהר אלעזר. ניתן לצעוק שם להורדוס.. "שנית מצדה לא תיפול" (אך תשובה ההר יכולה להיות מאכזבת..), או ללוחם "סלומה" (אם הקבוצה ישראלית..) או "סלוואת" (אם הקבוצה אמריקאית..).

מערת קבורה: בצוק הדרומי. הכילה 25 פריטים, 14 גברים (בני 22-60), 6 נשים (15-22), 4 ילדים (8-12) ועובר חודש 7-6. העצמות לא היו מסודרות, והיו גם עצמות עזים, כבשים, חלב, ו-חזירים (...!!)

ידין הציע בזהירות כי אולי אלו עצמות מורדים. זיאס הציע כי עצמות החזיר הם חילול הנפטרים ע"י הרומים, שגם חיפשו שלל ופזרו הגופות. הוא גם מציע כי זו תוצאת פעילות צבועים ותנים במקום (אם אכן כך, הרי שעצמות החזיר הם של הרומים, שאח"כ הובאו לכאן ע"י חיות).

* זיאס טעון לעדויות שיניים על העצמות, אך הוא מעולם לא ראה העצמות עצמם, אלא רק תמונות שלהם.

* ידן התנגד לקבורה החוזרת ב1969 כיון שלא היה בטוח שאלו עצמות יהודים. * בחומה הדרומית פישפש, אל נכון אל מערת הקבורה, בלבד.

מאגר מים תחת הצוק באזור הדר מז: לא ברור לי בדיוק איפה. לפי גיא שטיבל לא נגיש.. במבוא למאגר מתחם ששימש בימי המורדים כמקוה, ובתקופה הביזנטית השתמשו בו נזירים אשר צבעו באדום צלבים על הקירות, וכיום היא מכונה "מערת הצלבים"..

שונות

פפירוס ואדי מורבעת "שנת שש למצדה": תוכנו גט, אך המנין לפי "מצדה" מפתיע. מיליק חשב שזהו מנין לייסור פרוביניקיה ערביה (106), משמע הפפירוס מ-111. אלא שהחפירות הראו שלא היתה נוכחות יהודית בהר לאחר כיבושו. נראה שמדובר בזוג שהתגרש במצדה ב-71 לסה"נ, וכיון שירושלים כבר חרבה ב-71, לא יכלו למנות לפי מנים המרד, אז מנו לפי מנין לתפיסת הסיקריים את מצדה!.

פפירוס בלטינית ממצדה: מכיל קטע מהאפוס של וירגיליוס על ייסוד רומא, אותו קטע בו מלכת פיניקיה שולחת מכתב לאחותה ומתארת ביעותיה בלילות לאחר שאנאס נטש אותה והמשיך לרומא. בהמשך היא תצית את ארמונה ותתאבד! – לדעת אשל יתכן וזהו יומן או מכתב של קצין רומי שהוצב במצדה, אשר ביטא את תגובתו לארועי ההר על ידי ציטוט מפרשיה מיתולוגית דומה.

מיהו יוספוס?

בן למשפחת כהנים מצד אביו, ומיוחס לחשמונאים מצד אימו, יוסף בן מתתיהו נולד ב-37 לסה"נ, קיבל חינוך, ואף שהה מספר שנים ברומא. עם פרוץ המרד מונה למפקד הגליל (בגיל 29!), למרות קריאתו לכניעה כי אין למרד סיכוי. לאחר כיבוש יודפת ברח עם 41 לוחמים למערה והיו אמורים כולם להתאבד. כשנותר רק הוא ולוחם נוסף מסרו עצמם לרומים. כשנפל היה בר מזל להופיע בפני הגנרל אספסיאנוס ולשכנעו שבהיותו יהודי הוא טוב בנבואה, והוא מנבא כי אספסיאנוס יהיה קיסר. אספסיאנוס אהב החנופה וחס על חייו (את כל שאר המפקדים צלבו על גבעות למען יראו וייראו). יוסף נלקח בסוף המרד לרומא, שם הוא מתאר הפירוט את ה"טריומף" הרומי עם שלל המרד היהודי, כולל עבדים רבים שיוספוס ודאי הכיר אותם אישית.. אספסיאנוס הזמין אותו לכתוב את "**מלחמות**" כדי להראות לעמים את גורל המורדים באשר הם. הוא נהנה ממגורים בארמון אספסיאנוס וטיטוס, ונהיה דמות ידועה עד כי פיסלו הוצב בספריה. הוא אף שינה את שמו ל"**טיטוס פלביוס יוספוס**" (שמו "יוספוס פלביוס" הוא שיבוש). נישא ארבע פעמים, ותמיד הנשים נטשו אותו (סבל מ"הלם קרב"??) ונפטר זמן קצר לאחר 100. ב-78 השלים את "**מלחמות**" המסכם את המרד הגדול, אך גם ימי החשמונאים ובית הורדוס, וב-94 השלים את "**קדמוניות**". שמסכם ההיסטוריה היהודית עד 66. בספריו הוא מרבה להחמיא לקיסרים, ולטעון נגד המרד, אך הוא גם מעביר ביקורת על השלטון הרומי לא פעם.

הוא גם מנסה להראות שמנהיגי המרד היו מנהיגי כיתות שונות, אולי כדי לשכנע הרומים לא להעניש את היהודים באופן קולקטיבי. הוא גם כתב את "**חיי יוסף**" – אוטוביוגרפיה אפולוגטית מול "יוסטוס מטבריה" שהאשימו כנראה במחרחר מלחמה, וכן את "**נגד אפינון**" – אפולוגטיקה על היהדות, וללמד על סגולותיה אל מול טענות אנטישמיות (צחוק הגורל הוא שבכך הוא שימר את הטענות האנטישמיות, שהוחיו בעת החדשה)

הארכיאולוגיה הראתה כי הוא מדייק בהרבה מקרים, אך הסילופים בולטים בתאורי חייו שלו, ובחנופה לקיסרים (כך למשל הריסת המקדש מתוארת כאקט מקרי..). ניתן לסכם שיוספוס די מדויק בכל נושא, למעט כאשר הוא מדבר על אופי האספסיאנוס וטיטוס, ועל עצמו..

איך זה שיוספוס השתמר?: היהדות לא שמרה את כתביו, והם השתמרו רק הודות לנצרות. למה?
א. הוא מזכיר בכמה פסקאות קצרות הן ישו, הן את יוחנן המטביל, והן את יעקב אחי ישו.
ב. עצם התאור של מרד היהודים והחורבן בסופו מתאים לאג'נדה הנוצרית.

עד כמה יוספוס מדייק בתיאור הארועים?:

יוספוס לא היה במערכה במצדה, והוא אינו טוען שהיה. הוא אינו מוסר מאיפה הוא יודע את פרטי המערכה, ויש מקומות רבים בהם בקריאה עצמה יש קושי:
א. למה הרומים לא כבשו מייד לאחר הפריצה?? – למה הם לא ניצלו את המומנטום של הבקעת החומה ופרצו מייד למצדה?? מדוע העדיפו לפרוץ למחרת, כאשר השמש העולה מסנוורת אותם? ואם היתה התאבדות, הם לא שמעו כלום? לא את בכי הילדים?? נראה שיוספוס המציא את נסיגת הרומים בלילה כדי "לייצר זמן" בו אלעזר יכול לתת נאום, וכולם יכולים להתאבד.
ב. הנאום – ברור שיוספוס לא היה שם ורשם את הנאום. "פיברוק" נאומי מצביאים היה נורמה בתקופה הרומית. יוספוס מציא גם את הנאום של אגריפס הב' בירושלים (מלחמ ב 396-344), וגם של יוספוס עצמו מול חומות ירושלים (מלחמ ה 419-357). שני הנאומים הם מאד פרו-רומים ואנטי-מרד. נאום אלעזר מנסה בעדינות לאזן את המגמה
ג. מועד ההתאבדות – העובדה שההתאבדות היתה בערב פסח, וזהו אותו יום בו שחטו הסיקריים את אנשי עין-גדי, וזהו אותו היום בו החל טיטוס המצור על ירושלים (מלח ה 405-401), כל אלו

נראים קשים. לדעת אשל יוספוס בכוונה הקביל בין ארועי מצדה לעין-גדי, כדי לאמר שמותם של הסיקריים במצדה הוא עונש על הפשע שביצעו בעין-גדי.

הבעיה המרכזית היא שאין לנו מקור נוסף לארועי מצדה! הם אינם מוזכרים באף מקור יהודי, ואף מקור רומי (פליניוס מזכיר את מצדה, אך במסגרת ספר אנציקלופדי, לא היסטורי, ולכן ללא תוכן. ראה היסט. נט. ה, 18, 73).

ראוי לזכור גם שזהו סוף סיפורו של יוספוס, ואין כמו סיום דרמטי לספר.. מניחים שיוספוס נשען על רישומים רומיים של המערכה במצדה. ב"חיי יוסף" (65) יוספוס מצהיר שלאספסיאנוס היו "ספרי זכרונות", וב"נגד אפיון" (56) הוא מצהיר על סופרים המשתמשים בספרי זכרונות של קיסרים.

ספר הזכרונות של אספסיאנוס לא השתמר, אך יש להניח שהקרב מתואר שם, וממנו שאב יוספוס את הנתונים.

* חוסר התיעוד היהודי צורם. באף אחד מהדיונים השונים על מתאבדים (במשנה, בתלמוד, ובשולחן ערוך) אף לא מזכירים מתאבדי מצדה..

המחקר הארכיאולוגי רק הוסיף קושיות על פרטים שונים בסיפור:

א. איפה השריפה הגדולה של כל הרכוש? יוספוס מתעד שריפה אחת גדולה של כל הרכוש. בפועל נמצאו שריפות של רכוש כל משפחה בביתה. במקרה זה ניתן לאמר כי יוספוס לא דייק.

ב. איפה שלדי 960 איש? – טענה בה אוהבים המבקרים להתנגח היא העדר עדויות כלשהם ל960 שלדים. לדעתי לא היה צריך לחפש אותם מלכתחילה! היות ובסוף הקרב נותר כח מצב, סביר שהמפקד המקומי הורה על פינוי הגופות, או בקרמזיה (אך לא נמצאה עדות לשריפת גופות קולקטיבית), או בהשלכה מהצוק, וכעבור 2000, אם נותרו עצמות, הם בים המלח! במערה בצוק הדרומי נמצאו שלדי 25 פריטים, 14 פרטים, כולל 6 נשים, 4 ילדים ועובר. עצמותיהם נמצאו מעורבבות, וביניהם עצמות עוף, כלב, עז, ובעיקר – חזיר.. לדעת ידן היו אלו המתאבדים, ועצמות החזיר הוספו ע"י הרומים, שחיבלו בגופות, וטימאום עם עצמות חזיר. לדעתי אלו אנשים שמתו בזמן שהיה בהר, לא בזמן ההתאבדות, ולכן הובאו לקבורה מסודרת במתחם שמחוץ לתחומי הישוב!!

רק מחוץ למערה, על מדף סלע קטן, נמצא גופת גבר שלא חוללה, ושרידיה כללו תכריכים. מנהל השטח היה הסטודנט יורם צפרי..

ג. האמנם כולם התאבדו? – גבע מצא שבסוללת העפר הניגשת לקיר\חלקלקה בחזית הארמון הצפוני נמצאו אבני בניה, 26 מטבעות, כולם מלפני 74\73+, וקטע ממגילה. ידן הציע שהמגילה "התעופפה ברוח". גבע מציע שזוהי סוללת המצור על הארמון הצפוני, משמע היה קרב על מצדה! ולדעת אשל הוא נמשך עוד שבועיים!! עם זאת בהחלט יתכן שחלק התאבדו. התאבדות בסוף מרד נגד הרומאים היה דבר שכיח, ובמקורות מתועדים 26 מקרים, שניים מתוכם באזורנו – ביודפת ובגדרה.

* העובדה כי במורבעת התגלה בפירוס ובו תיארוך "לפי מנין מצדה", מרמז כי יתכן וחלק ברחו ממצדה למורבעת.

* בן תור מציע שהמילוי שיצר סוללת העפר אל מול הארמון הצפוני הוא תוצאה של הפעילות החיילים הרומים לאחר הכיבוש בחיפוש אחר שלל.. ושיטבל כמדומני מציע שזו טראסה חקלאית..

ד. אין תיעוד רומי – רק יוספוס מתאר את סיפור מצדה, וזהו הפרק האחרון של הספר, וניתן לחשוך כי עשה זאת כדי ליצור סיום דרמטי. אין לארוע הזה עדות במקורות הרומים. ניתן לטעון כי לא השתמר, אך התגלתה כתובת (איפה?) של פלביוס סילבה המתעדת את תפקידיו השונים. ארוע מצדה אינו מוזכר.. שמא אף רומי לא רצה להתפאר בכיבוש מצדה בגלל התאבדות היהודים במקום?? או שמא הארוע לא באמת היה??

המחקר הארכיאולוגי הראה שעיקרי הארועים אכן ארעו. הדייק, המחנות, הסוללה, השרידים הקטנים הרבים, כולל ציוד לוחמה ותחמושת, ואולי הגורלות, כל אלה מוכים שעיקרי הדברים נכונים!

להשלים התאוריה של ספי בן יוסף שכל מה שהיה שם זה תרגיל צבאי...

מצדה כסמל

מצדה התפתחה כסמל בשנות ה-20-30, משילוב נסיבות:

- א. מצדה חזרה לתודעה היהודית בעיקר בעקבות **תרגומו של שמחוני** את יוספוס ב1923. באותה שנה גם פרסם **יצחק למדן** פואמה על מצדה (בשם "מסדה"). מצדה כסמל התאימה לעולי העליה השלישית, שראו בא"י "החוף האחרון" על מול שנאת יהודים באירופה.

- ב. מצדה הואדרה כסמל בעקבות **ועדת פיל** שנסוגה מהצהרות הראשונות של הבריטים בזכות הקמת בית לאומי ליהודים, ושוב עם התפשטות הגרמנים למצרים ודרום סוריה, נוצרה תחושת מצור של ממש על עתיד היהודים בא"י. תכנית הגנה של אותם ימים אף נקראה **"מצדה על הכרמל"**.
- ג. בשנות ה-30 החלה גם **שמריהו גוטמן** לנהל מסעות נוער למצדה. איסור הבריטים להיות במדבר יהודה רק אף את הסיורים ליותר אטרקטיביים. גוטמן הצהיר בראיון כי במצדה ראו הוא ודורו סמל ל"מלחמת שחרור, גבורה, מלחמות מעטים מול רבים, מלחמת נאמנות לארץ, ומלחמת נאמנות לעם". עם זאת הוא הצהיר כי האידאליזציה של המוות, כמו שעשו אצ"ל ולח"י, אין לו חלק בכך.
- מנגד גם אז היו שהתנגדו להשתמש במצדה כמודל, ומהמובילים להתנגדות היה **דוד בן גוריון**. **עזריה אלון** כתב כי מצדה מסמלת מלחמה ללא פשרות, וזה סמלה העיקרי. לא ההתאבדות היא המרכז, אלא העמידה של מעטים מול רבים.
- **נחמן בן יהודה** כתב שני ספרים על התפתחות הסמל של מצדה (1995; 2002), ומנסה להראות כיצד ידין סילף אף העובדות כדי להאדיר המקום. ביקורת נוקבת על טענותיו מופיעה ספרו של בן-תור **בחזרה למצדה**.

ביבליוגרפיה

- ארובס ב' וגולדפוס ח' תש"ע. מצדה מנקודת המבט הרומית לאור החפירות במערכת המצור. בתוך ש' יונה (עורך). *אוד למאיר*. באר-שבע. עמ' 19-32.
- בן תור א' 2009. *בחזרה למצדה*. ירושלים.
- הורוביץ ג' (עורכת). 1993. *סיפורה של מצדה: תגליות מן החפירות*. ירושלים.
- ידין י' 1966. *מצדה – בימים ההם ובזמן הזה*. חיפה.
- Cohen S. 1982. Masada: Literary Traditions, Archaeological Remains, and the credibility of Josephus. *Journal of Jewish Studies* 33/1-2, 385-407.
- Roth, J. 1995. The Length of the Siege of Masada. *Scripta Classica Israelitca* 14:87-110.
- Reich R. 2001. Women, and Men at Masada: Some Archaeological Observations Based on Small finds (coins, Spindles). *ZDPV* 117:149-153.
- Zias J. 2002. Whose bones?. *BAR* 24\6:40-45, 64-65.